

О. І. Брусиловська

доктор політичних наук, професор,
Кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
Тел.: (+380482) 633259. E-mail: cis_asc@paco.net

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ПІСЛЯ 2004 РОКУ:
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР**

Стаття присвячена змінам в українській політиці щодо країн Центрально-Східної Європи після Помаранчевої революції. У статті проведено аналіз еволюції зовнішньополітичних пріоритетів України, продемонстровано основні проблеми й здобутки в двосторонніх відносинах в контексті євроінтеграції.

Ключові слова: Східна Європа, Україна, зовнішня політика, Помаранчева революція.

Зміни в зовнішній політиці України, пов'язані з так званою Помаранчевою революцією, є одною з найбільш актуальних тем для політологічних досліджень, у тому числі й через велику кількість пов'язаних з нею міфів, отже, необхідністю їх спростування.

Більша частина існуючих статей та монографій, присвячених цій темі, носить яскраво політичний, упереджений характер. Науковців нелегко відрізнити від журналістів, коли мова йде про сьогодення (Б. Бердиховська). Виключенням з правила виглядають праці відомої української дослідниці О. Знахоренко [4].

Українські науковці розділились майже навпіл щодо оцінки політики східноєвропейських країн. Стосовно Польщі, наприклад, багато з них продовжують стверджувати, що “Польща завжди розуміла проблеми, з якими стикається Україна. Польща та Сполучені Штати — країни, які є стратегічними партнерами України” (О. Гарань, В. Фесенко, А. Гуцал) [1]. О. Ломако навіть дійшов висновку, що “Польща має максимально збільшити свій реальний вплив на українську політику. У нас зараз політиків можуть називати “проросійськими”, інколи “проєвропейськими”, але ніколи не говорять про польський вплив. Хоча в усі найбільш складні для нас часи “брати-поляки” завжди були поруч. Під час усіх криз, Помаранчевої революції, переговорів з ЄС та НАТО та всіх конфліктів з Росією, включаючи останній” [2]. Навпаки, А. Кузьменко доводить, що “оцінюючи сучасний стан польсько-українських міждержавних відносин за визначеною ієрархічною шкалою (добросусідські, партнерські, конкуруючі, конфронтуючі), можна зазначити, що вони є партнерські, котрі схильні до конкурування по різних напрямках, а в деякі періоди навіть до конфронтуючих” [3].

Через брак консенсусу в українській політології тим важливішим стає вивчення джерельної бази. Тому в статті широко використані мемуари та

виступи дипломатів, як українських (О. Моцик, В. Огризко), так і польських (Р. Сікорський, М. Зюлковський, Я. Ключковський, С. Меллер).

Отже, подана стаття має на меті окреслити деякі головні риси змін в українській політиці щодо країн ЦСЄ після 2004 року. В завдання входить охарактеризувати стан українсько-східноєвропейських відносин на момент Помаранчевої революції, виявити нові можливості для нової української влади, пов'язані з надіями, які плекали східноєвропейські партнери щодо демократизації України.

Перехідний період посткомуністичної трансформації країн східноєвропейського регіону завершився їх входженням в європейські та євроатлантичні структури — ЄС та НАТО. На цьому етапі регіональна політика України була недалекоглядною. Про це свідчать декілька факторів. По-перше, протягом першої половини 90-х рр. XX ст. Україна шукала партнерів більшим чином в Західній Європі та Америці, але для високорозвинутих країн вона була непривабливою через свою економічну та політичну слабкість (67-ме місце з 144 країн у рейтингу економік, що розвиваються; 76-те місце у рейтингу індексу розвитку людського потенціалу), залежність від Росії, відсутність чіткої програми дій. Лише в 1993 р. в “Основних напрямках зовнішньої політики України” серед пріоритетів визначалися двосторонні стосунки з прикордонними (Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією) та з географічно близькими державами (Балканськими країнами та Чехією). По-друге, Україна не виправдано часто використовувала поняття “стратегічного” партнерства, як в офіційних документах, так і в усних заявах. На початку нового століття “стратегічних партнерів” на раховувалося вже близько двох десятків. Однак “стратегічними” слід вважати стосунки між тими країнами, які підтримують одне одного в питаннях ключових інтересів, таких як державний суверенітет та територіальна цілісність.

Отже, на кінець XX — початок XXI ст. основні напрямки зовнішньої політики України потребували перегляду та доповнень. Серед них головним пріоритетом двостороннього співробітництва з державами ЦСЄ та ПСЄ була визначена Польща. Партнерство з рештою держав було узагальнено словом “країни-сусіди”. Про держави східноєвропейського регіону, з якими Україна не межує, не йшлося взагалі, хоча вони здатні зайняти важливе місце у реалізації євроінтеграційних прагнень України. До речі, відносини з ЄС розглядалися лише як “співробітництво” та “партнерство”, а термін “інтеграція” згадувався в контексті пошуку нових форм співпраці на пострадянському просторі. Вибір “стратегічними партнерами” великої кількості держав позбавляв це поняття справжнього змісту. Такими проголошувалися Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, відносини з якими мають позитивну динаміку, але водночас й найвіддаленіші країни світу, стосунки з якими не відповідають рівню “стратегічних”.

Східноєвропейські країни (в першу чергу Угорщина, Польща, Чехія) були зацікавлені у зміцненні авторитету України на міжнародній арені, у захисті інтересів національної меншості. Керівництво Польщі та Чехії неодноразово підтверджувало, що вважає Україну своїм стратегічним пар-

тнером, але більшість країн регіону виявляла велику обережність. Крім того, якщо в період президентства Л. Кучми стосунки з країнами носили двосторонній характер, то надалі вони все більше набували формату “Україна — ЄС — ЦСЄ”. Новий етап двостороннього співробітництва як зі східноєвропейськими країнами — членами ЄС, так і претендентами на це звання, мав формуватися через призму загальноєвропейської політики.

На думку О. Знахоренко, з набуттям країнами ЦСЄ у 1999 р. членства в НАТО та у 2004 р. в ЄС характер їхніх відносин з Україною почав якісно змінюватися, перетворюючись з відносин між державами з однаковим міжнародно-правовим статусом на відносини з особливим регіональним напрямком по лінії НАТО — ЄС — східні сусіди [4]. В цьому контексті з проміж всіх країн регіону найбільшу цікавість викликає Польща.

З 2004 року почався новий етап у польсько-українських взаєминах. Для поляків важливим фактором стала схожість Помаранчевої революції на рух Солідарності. Польська дослідниця Богуміла Бердиховська писала, що “і в “Солідарності”, і в Помаранчевій революції гідність людини була найважливішим. Спільне було також те, що ні в Польщі в серпні 1980 року, ні в Україні в грудні–листопаді 2004 року ті, хто протестували, не вживали сили проти режиму”. Цитуючи З. Бжезинського, багато дослідників згодні, що хоча Україна здобула незалежність у 1991 р., але насправді повну свободу вона виборола тільки у 2004 р. Це стало питанням політичного дозрівання народів. Тому більша половина не тільки польських, а й українських науковців відкидає думку щодо експорту революції [5].

Президентські вибори 2004 року стали періодом, коли багато польських громадян їхали в Україну, стояли на київському Майдані, аби підтримати український народ. У цей час тисячі й тисячі поляків проводили акції солідарності в самій Польщі. Практично в кожному польському місті проходили масові акції на підтримку Помаранчевої революції [6, с. 4]. Постійні репортажі на всіх польських каналах з України, новини у провідних мас-медіа про Україну, концерти, демонстрації на підтримку “помаранчевої України” — все це створювало атмосферу солідарності за спільне майбутнє.

Цікавим було й те, що в польському політикумі не існувало розбіжностей щодо необхідності подальшого розвитку добросусідських відносин з Україною та підтримки її європейських і євроатлантичних цілей. Першим висловив своє захоплення подіями в Києві колишній президент Польщі Лех Валенса. Президент Олександр Квасневський також почав лобювати розгляд українського питання в ЄС. На відміну від попереднього етапу, коли Польща ще не була членом ЄС й не мала реальних інструментів впливу в спільноті, тепер Польщі слід було виробити нову стратегію щодо просування українських інтересів в Європі. Вже не слід було обмежуватись пропагандою як єдиним інструментом політики. По суті Квасневський змусив керівництво ЄС відректись від мовчазної позиції, яку Брюссель зайняв від початку. В дипломатичних колах прямо вказують на сильний тиск на керівництво ЄС з боку Квасневського та президента Литви Валдаса Адамкуса. У результаті у самий пік подій в Київ прибула делегація,

очолювана Хав'єром Соланою. Головна мета делегації полягала у запропонованні своєї допомоги і посередництва в організації круглого столу між конкурентами — В. Януковичем та В. Ющенко. Але до кінця витримати тон нейтральної сторони делегації не вдалось, що й не дивно, адже вона включала Квасневського та Адамкуса.

Отже, це був один з тих небагатьох випадків, коли ЄС по ходу подій різко змінив свою позицію, був змушений відреагувати на тиск з боку суспільства та окремих можновладців країн-членів.

У відповідь на “революцію гідності” (за означенням Олександра Квасневського) Європарламент 13 січня 2005 року прийняв безпрецедентну для інституцій Євросоюзу резолюцію щодо України. У ній Європарламент закликав Раду, Комісію та держави-члени “розглянути, поза межами заходів Плану дій в рамках європейської політики сусідства, інші форми асоціації з Україною, надання чіткої європейської перспективи країні та відповіді на продемонстровані переважною більшістю українського народу прагнення, що в кінцевому рахунку може привести до вступу країни до ЄС”. Окрім цього, Європарламент зобов'язався “допомагати і підтримувати Україну” в процесі трансформації, що має на меті повноправне членство в Євросоюзі. Прийняття цього документу також стало можливим через більше залучення Польщі як повноправного члена ЄС у вироблення союзних документів. Польща сама запропонувала себе як країну з найбільшим досвідом посткомуністичних реформ, а також з близьким українцям культурним та лінгвістичним багажем. Отже, польські спеціалісти готували більшу частину документів, які потребувала Європейська комісія для переговорів з Україною. Крім того, польські євродепутати зробили все можливе, щоб голосування в Європарламенті пройшло в теплій атмосфері, наприклад, вони самі купували й роздавали іншим депутатам помаранчеві стрічки [7].

2005 рік на європейському континенті починався під знаком України. У січні мабуть найпоширенішим на шпальтах європейських ЗМІ було словосполучення “Orange Revolution”, а чи не найпопулярнішим європейським політиком був новообраний український президент.

У 2006 р. Польща закликала країни Європейського Союзу до більш тісної співпраці у виробленні спільної зовнішньої політики ЄС. Найбільш перспективним напрямком розвитку цієї політики є відносини з країнами Східної Європи, заявив міністр закордонних справ Польщі Стефан Меллер. Він наголошував, що Польща незмінно виступає за розширення ЄС на Схід і надалі підтримуватиме вступ України до ЄС. “Ми радіємо тому, що зусиллями нових прозахідних еліт, які твердо захищають українські інтереси і сприяють становленню громадянського суспільства, Україна стає непересічним актором у європейській політиці”, — зазначав Стефан Меллер. На його думку нинішні україно-польські відносини свідчать про “дійсно європейську ідентичність обох країн” [8].

Перед польськими і українськими політиками постала необхідність вести діалог на нових засадах. Треба було скористатися тим, що Україна відновила свій авторитет, престиж в Європі, що вона стала актором

в європейській політиці. Але короткострокові і довгострокові пріоритети нової влади залишались незрозумілими ні для українців, ні, тим більше, для східноєвропейців, було не ясно, зосередиться президент та уряд на реформі самоврядування та системи влади, чи на реформі системи охорони здоров'я, чи на військовій реформі, чи на енергозбереженні. Це було необхідним для покращення прогнозованості української політики, відтак для наших партнерів.

Українська непередбачуваність викликала постійні проблеми в двосторонніх відносинах. У 2005 р., під кінець свого перебування в Україні у ролі посла РП, Марек Зюлковський зауважив: “Хотілось би, щоб у різній професійній діяльності, а також політичній, було менш імпровізацій. Дипломати дивуються, що не можна чогось, наприклад, запланувати” [9]. Новий польський посол Яцек Ключковський додав: “Треба мати свій внутрішній календар, свої внутрішні плани. Це перш за все питання до самих себе, наскільки ми готові зараз бути конкурентоспроможними в агропромисловості, в металургії і в окремих галузях економіки. Це не дуже просте завдання, навпаки, у нас це зайняло багато часу, і якби не мета — вступ в ЄС, я думаю, що нам, мабуть, не вистачало би сили, щоб всі ці реформи зробити” [10].

На початку грудня 2008 р. Європейська Комісія прийняла пропозицію про тіснішу співпрацю з шістьма східними сусідами ЄС (Україна, Молдова, Азербайджан, Вірменія, Грузія та Білорусь) під назвою “Східне Партнерство”. Аналітики й досі не можуть погодитись: розглядати це як успіх україно-польського тандему чи навпаки: Польща пролоббіювала більш активне залучення ЄС у справи східних сусідів, або радше зрозуміла, що нести на собі індивідуальний тягар головного захисника України в ЄС вона далі не може.

У грудні 2008 р. в Варшаві відбулась перша спільна Рада міністрів закордонних справ Польщі та України. Р. Сікорський заявив, що “Україна — найбільша країна серед тих, яких стосується “Східне Партнерство” ЄС — спільна польсько-шведська ідея”. Сікорський пообіцяв, що в рамках “Східного Партнерства” Польща буде надалі прагнути до вирішення проблем українців із перетином кордону. Польща виступала за те, щоб навесні 2009 р. Рада Європи ухвалила рішення про виділення 600 млн євро на фінансування “Програми Східного Партнерства”. Глава польського МЗС запевнив, що польська сторона готова до підписання заключного додатку, що уможливить ратифікацію та набрання чинності угоди про малий прикордонний рух між Польщею та Україною. Підписаний у березні 2008 р. главами дипломатій Польщі та України договір про малий прикордонний рух передбачає, що мешканці прикордонної зони зможуть легше перетинати кордони — на підставі спеціальних дозволів, а не віз. Польща збиралась подбати не лише про зменшення вартості віз, але й у перспективі про запровадження безвізового режиму між Україною та країнами Шенгенської зони, а також відкриття ринків праці ЄС для громадян України. Сікорський додав, що “якби питання введення безвізового режиму для громадян України залежало від Польщі, то він вже б діяв” [11].

В січні 2009 року В. Огризко та Р. Сікорський разом почали підготовку “дорожньої карти”, яка обкреслила б українсько-польські відносини на 2009–2010 рр. Але політичні чвари в Україні паралізували діяльність МЗС по всім стратегічним напрямам, залишивши за зовнішньополітичним відомством України лише суто бюрократичні функції. Отже, причиною довгої паузи у відносинах між Україною та нашими східноєвропейськими партнерами стала затяжна політична криза, яка посилилась протягом 2009 року.

Перспективи для співпраці залишаються невизначеними. В Європі все голосніше лунають голоси песимістів. Східноєвропейці говорять про необхідність висувати перед Україною більше вимог, в першу чергу маючи на увазі демократичні реформи та боротьбу з корупцією. Від більш прагматичної, а не романтичної політики Європи наша країна тільки виграє. Якщо українські політики не бажають здійснювати реальні демократичні перетворення, боротися з корупцією та запроваджувати очікувані економічні реформи, то тим більш важливим чинником таких змін може бути вимога європейських країн.

Основні загрози для успішного зовнішньополітичного курсу України мають внутрішній характер. Це політична криза, нездатність влади забезпечити виконання законів, чисельні помилки урядовців, корупція, низький рівень демократії, байдужість влади до потреб населення, пасивність самого населення, залежність ЗМІ. Отже, на сьогодні слід задати питання, чи не втратили ми остаточно шанс на подальший розвиток в європейському напрямі. Зацікавленість з боку країн ЦСЄ, яка все ще існує, здатна перевести інтеграційну перспективу України з довгострокової в середньострокову за умови, що владні сили будуть підтримувати заданий курс, а в державі розвиватиметься громадянське суспільство. В протилежному випадку виникає загроза появи нової лінії поділу в Європі вздовж західного кордону України.

Література

1. ТОП-10 іноземних послів в Україні. 2008 // <http://igls.com.ua/analytics/3153/?prn=1>
2. Чи збільшиться польський вплив на українську політику? 29.01.2009 // http://www.gorod.cn.ua/blogs/OLomako_2331.html
3. Кузьменко А. Інформаційно-психологічна війна епохи глобалізації. Частина 7. Доктринальний підхід Республіки Польща // <http://justinian.com.ua/article.php?id=2800>
4. Знахоренко О. М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти // Людина і політика. — 2004. — № 3. — С. 29–41.
5. Ненасильницький опір від “Солідарності” до Помаранчевої революції: спадковість ідей, розвиток форм. 31.08.2005 // <http://www.ratushny.com.ua/position/interviews/3962.html>
6. Інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним Послом України у Республіці Польща Олександром Федоровичем Моциком // Політика і час. — 2006. — № 5. — С. 3–8.
7. Ilves T. H. After the elections: Next steps in Ukraine's European journey // European Policy Center, 7 January, 2005 // <http://www.theepc.be/en/default.asp?TYP=SEARCH&LV=278&see=y&PG=ER/EN/directa&AI=472&CAT=104> (Дата перегляду: 1.05.2006).
8. Голова польського МЗС: Україна стає непересічним актором у європейській політиці. 16.02.2006 // www2.dw-world.de/ukrainian/int_nachrichten/2.158200.1.html

9. Інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Польща в Україні Мареком Зюлковським // <http://www4.pravda.com.ua/news/2005/8/25/32717.htm>
10. Надзвичайний та повноважний посол Польщі в Україні Яцек Ключковський про українсько-польські відносини. 11.11.2005 // http://dialogs.org.ua/print.php?part=issue&m_id=4733
11. Сікорський та Огризко про стратегічні відносини Польщі та України // <http://www.eustudy.at.ua/news/2008-12-12-92>

О. И. Брусиловская

Кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова.
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина.

**ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ ПОСЛЕ 2004 ГОДА:
ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ**

Резюме

Статья посвящена переменам в украинской политике относительно стран Центрально-Восточной Европы после Оранжевой революции. В статье проведен анализ эволюции внешнеполитических приоритетов Украины, показаны основные проблемы и достижения в двусторонних отношениях в контексте евроинтеграции.

Ключевые слова: Восточная Европа, Украина, внешняя политика, Оранжевая революция.

O. I. Brusylovska

Department of International Relations, Odessa National University,
r. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine.

**FOREIGN POLICY OF UKRAINE AFTER 2004: EAST EUROPEAN
DIMENSION**

Summary

The article is devoted to the problem of Ukrainian politics toward Eastern European countries after Orange Revolution. In the article the author adheres to analysis of the evolution of Ukrainian foreign policy priorities, demonstrates core problems and achievements of bilateral relations in the context of Eurointegration.

Key words: Eastern Europe, Ukraine, foreign policy, Orange Revolution.